

ФИЛОЛОГИЯНИНГ ДОЛЗАРЪ МАСАЛАЛАРИ

ХАЛҚАРО ИЛМИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛАРИ

ACTUAL PROBLEMS OF PHILOLOGY

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

60

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**ФИЛОЛОГИЯНИНГ
ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ**

ACTUAL PROBLEMS OF PHILOLOGY

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

*Филология фанлари доктори, профессор Шоира Нематовна
Ахмедова таваллудининг 60 йиллиги муносабати билан
ўтказилган халқаро илмий конференция материаллари*

*Materials of the International scientific conference Organized on
the occasion of the 60th anniversary of Doctor of Philology, Professor
Shoira Nematovna Ahmedova*

*Материалы Международная научная конференция
организована к 60-летию со дня рождения ученой, профессора
Бухарского государственного университета Ахмедовой Шоирсы*

*2020 йил 24-26 декабрь. Ўзбекистон
December 24-26, 2020, Uzbekistan
24-26 декабрь, 2020 г. Узбекистан*

**«ТУРОН-ИҚБОЛ» НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ - 2021**

Sharipova Maftuna Jamshidovna,
Davlat tilida ish yuritish asoslarini
o'qitish va malaka oshirish markazining
Buxoro hududiy bo'linmasi uslubchisi

“QO‘Y” LMGi ASOSIDA SHAKLLANGAN O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA METAFORA

Annotatsiya: Ushbu maqolada xonaki hayvonlar sirasiga kiruvchi “qo‘y” lug‘aviy-ma‘noviy guruhi asosida shakllangan xalq maqollarining o‘z va ko‘chma ma‘nolari izohlangan. Jumladan, “qo‘y” LMGi asosida shakllangan maqollarda metafora hodisasi atroflicha o‘rganilgan. Maqollar badiiy asarlardan olingan parchalar orqali izohlangan.

Аннотация: В данной научной статье разъясняются буквальные и переносные значения народных пословиц, образованных на основе лексико-духовной группы «овца», которая является одним из домашних животных. В частности, феномен метафоры подробно исследуется в статьях по мотивам «овечьей» ЛСГ. Пословицы интерпретируются посредством отрывков из произведений искусства.

Annotation: This scientific article explains the literal and figurative meanings of folk proverbs based on the lexical-spiritual group “sheep”, which is one of the domestic animals. In particular, the phenomenon of metaphor is studied in detail in the articles based on the “sheep” LMG. The proverbs are interpreted through excerpts from works of art.

Kalit so‘zlar: maqol, lug‘aviy ma‘noviy guruh, ko‘chma ma‘no, metafora, o‘xshatish, qo‘y.

Ключевые слова: пословица, лексико-духовная группа, переносное значение, метафора, сравнение, овца.

Keywords: Proverb, lexical-spiritual group, figurative meaning, metaphor, simile, sheep.

Ma‘lumki, ko‘chma ma‘no so‘zga xos bo‘lib, faqat nutqda voqelanadi. Shuning uchun ular nutqiy ko‘chma ma‘nolar deb yuritiladi. Semema tarkibidagi semalar asosida nutqda ko‘chma ma‘no hosil qilish atamalardan boshqa deyarli barcha so‘zlar uchun xosdir. So‘zlardagi ko‘chma ma‘noning bu turi tilshunoslikda metafora – o‘xshatish asosida hosil qilingan ko‘chma ma‘no deyiladi.

O‘zbek tilshunosligida metaforalarning o‘rganilish tarixi XX asrning so‘nggi o‘n yilliklarida M.Mirtojiyev, R.Qo‘ng‘irov, M.Yo‘ldoshev, N.Mahmudov. D.Xudoyberganova, G.Qobuljonova [1,72;2,96;380;6,5;7,34]larning amalga oshirgan tadqiqotlarida o‘z ifodasini topgan. Milliy tilshunoslikda metafora hodisasi nazariy va lingvopoetik jihatdan tadqiq etilgan. Ularda, asosan, so‘z-metaforalar haqida so‘z yuritilgan[8,101]. Jumladan, olim Durдона Xudoyberganova o‘z asarida metafora to‘g‘risida quyidagicha fikr yuritadi: metafora qo‘llangan matnlar shuni ko‘rsatadiki, ularda, nafaqat, tushuncha, balki muayyan vaziyat ifodasi ham metaforalarga asoslanishi mumkin. Shu boisdan, metaforalarni so‘z, so‘z birikmasi, gap, matn shaklidagi metaforalar sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir[8,102].

“Qo‘y” LMGi asosida shakllangan o‘zbek xalq maqollariidagi metaforalar quyidagilardan iborat:

*Echkining boshi bo'lguncha,
Qo'ying quyruq'i bo'l*

Echki mavqe jihatdan qo'ydan ancha past turadi. Echkining boshi bo'lishdan, qo'ying quyruq'i (ayn. dum ma'nosida bu quyruqning o'z ma'nosi, ko'chma ma'noda esa *doim birovga ergashib yuradigan, uning xizmatiga tayyor turadigan shaxs haqida, dum. Soli sovuq o'z quyruq'iga buyurdi.* – Jumanboy, pastdan palos olib boring, choping[3,386]. M.Ismoiliy. Farg'ona t.o.) bo'lgan afzal. Quyruq so'zining aynan ikkinchi ma'nosi maqolda metafora hodisasini yuzaga keltirgan. Ya'ni quyruq hayvonga xos, ammo shaxsga qarata aytilganda ko'chma ma'no tashishi ifodalangan.

Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas

Odatda sovliqning boshidan qo'chqorning boshi kattaroq bo'ladi. Ro'zg'orda ishlatiladigan qozonda bir yo'la ikki sovliqning boshi qaynashi mumkin-u, ammo ikki qo'chqorning kallasini bir qozonga sig'dirib ham, bir yo'la qaynatib ham bo'lmaydi. Bu – maqolning o'z ma'nosi[4,155].

Ma'jozan esa bir yurtda ikki mansabdor mavqe jihatdan o'zaro teng bo'lgan odamlar bir yerda kelishib, xotirjam yasholmaydi, degan ma'noda qo'llanadi. Variantlari: "Bir ungurga ikki ayiq sig'maydi", "Ikki kambag'al bir kapaga sig'adi, ikki boy bir dahaga sig'maydi" (kapa – qamishdan qurilgan chayla, uy; daha – shaharning bir qismi).

*Ming qo'ylini qo'yi qoldi,
Bir qo'ylining qo'yi ketdi*

Boyning mingta qo'yi bo'lishiga qaramay ularga zarar yetmaydi. Ammo kambag'al odamning yolg'iz qo'yi ham biror ofatga duchor bo'ladi.

Ma'nodoshi: "Kambag'alni tuya ustida qo'y qopar".

Varianti: "Kambag'alni yolg'iz qo'zisiga qashqir tegar".

*Toycha oti bo'lmasa ham,
Qo'ycha oti bor.*

Toy – otning bolasi, o'rinbosari. Qo'y toy darajasi obro'ga ega bo'lmasa-da, ammo o'ziga yarasha qimmatga ega. Ko'chma ma'noda esa u darajada boy, obro'li bo'lmasa ham o'ziga yarasha mansabi, hurmat-e'tibori, hayotda o'z o'rniga ega bo'lgan insonlarga nisbatan aytilgan. Maqolning aynan shu ko'chma ma'nosi maqolda metafora hodisasini yuzaga keltirgan.

*Torta tortayesang toy orttirasan,
Qo'ya qo'ya yesang qo'y orttirasan*

Ota-bobolar kishiga turmushni yaxshi o'tkazish yuzasidan ta'lim berar ekanlar, har bir narsada, har sohada tejamkorlikka rioya qilish zarurligini aks holda

moddiy qiyinchiliklarga duchor bo'lib qolishi muqarrarligini uqtirganlar: "Qirib yesang qirq kunga yetadi, O'yib yesang o'n kunga yetadi. Bunda oziq-ovqatlar ovqatga solinadigan masalliqalar (masalan, oq yog') nazarda tutilgan: "Tovug'ini yesang, bir yeysan, Tuxumini yesang ming yeysan"; "Sog'ib ichsang ming kunlik, so'yib yesang bir kunlik"; "Kallaklab boqsang qirq yilga yetadi, Ko'marib yoqsang – bir yilga".

"Saqlasang, ming kunlik, saqlamasang, bir kunlik".

Hamma narsai tejab ishlatilganda hayotda ko'p narsalarga erishish mumkin¹. Ushbu maqolda "qo'y" LMGi mol-u davlat ma'nosida kelib metafora hodisasini yuzga keltirgan.

*Topgan qo'y keltirar,
Topmagan jo'jaxo'roz*

Ushbu maqolda "qo'y" LMGining e'tiborga molelik, arzirlik semasi faollashgan. Sababi, boshqa mayda mollarga qaraganda qo'yning qimmatini yuqori. Imkoniyati bo'lgan kishi aytilgan narsani muhayyo qila oladi, imkoniyati bo'lmagan kishi esa o'z sharoitidan kelib chiqib ish ko'radi. Maqolda "qo'y" LMGi boylik ma'nosini ifodalab metafora hodisasini yuzga keltirgan.

*Yo'lbars yo'lbarsdir,
Hech qachon qo'zichoq bo'lmas*

Ulug'vorlik jihatdan yo'lbars, labatta, qo'zichoqdan ustun turadi. Qo'zichoq endi tug'ilgan, yosh himoyasiz jonivor. Yo'lbars esa quch-quvvatga to'lgan, yirtqich hayvon bo'lganligi sababli bir-biriga zid qo'yiladi.

Majozda ham qo'rzoq odamlar hech qachon jasur insonlarga teng bo'lolmaydi, degan ma'noda qo'llaniladi.

Yolg'iz qo'yning terisi po'stin bo'lmas

Ma'lumki, mahsulot manbai sifatida qo'yning terisidan keng foydalaniladi. Uning terisi bozorda qimmatbaho sanaladi. Ammo yolg'iz, ya'ni yakka qo'yning terisidan po'stin (yopinchiq) tikib bo'lmaydi. Po'stin uchun bir qancha qo'yning terisi ishlatiladi. Shu sababli bitta qo'yning terisi hech qachon po'stinlikka yaramaydi. Bu maqolning o'z ma'nosi. *Majozda esa xalqimizda "Kuch-birlikda" degan naql bor. Insonlar qachon o'zaro birlashsa, ana shunda ulkan ishlarga qodir bo'ladi. Aksincha yolg'izlikda esa qo'lidan hech qanday ish kelmaydigan, chorasiz kimsaga aylanadi. Bu maqolda hamjihatlik ulug'lanib, yolg'izlik qoralangan.*

*Eshshakning boshi bo'lguncha,
Qo'yning oyog'i bo'l.*

¹ Шомаксудов.Ш., Шорахмедов.Ш.Хикматнома. Т., 1990,505-бет.

Varianti: “Eshakning boshi bo’lguncha, qo’yning quyrug’i bo’l”. Eshak hayvonlar ichida qimmat va qiymat jihatdan eng past hisoblanadigan jonivor (“It izzatni bilmaydi, eshak – tarbiyani” maqol.). Shu tufayli baraka timsoli bo’lgan qo’yga qarama-qarshi qo’yiladi. Qo’y halollik ramzi, eshak esa aksincha. Majozan bu maqol, katta mansab, martabaga erishmoqchi bo’lgan kimsadan ko’ra halol, mehnatkash, kichik martabasidan baraka topgan, insonlarga foydasi tegadigan kishi afzal degan ma’nolarda qo’llanadi.

Qo’y katta, qo’zi kichik, echki sizga lozim emas.

Hayotda har narsadan noliydigan, ziqna insonlarga nisbatan bu maqol qo’llanadi. Arzimas narsalardan kamchilik topadigan kishilar tanqid ostiga olingan. Ushbu maqol har qanday narsadan kamchilik qidiradigan, “tirnoq ostidan kir izlaydigan”, umridan nolib yashovchi kimsalarga qarata aytilgan. Maqol ko’proq majoziy ma’no kasb etadi.

Qo’yning o’zi to’y masa qorni to’y mas

Hayotda ko’zi och insonlarga ishora sifatida ushbu maqol qo’llangan. Hech narsaga ehtihoj sezmasa-da, mol-mulk, davlat to’plashga intilish yaxshi oqibatlariga olib kelmasligi uqtirilgan.

*Qo’rqoqqa qo’y boshi qo’sh qo’rinar,
Qo’shmog’i bilan besh ko’rinar*

Qo’y boshqa uy jonivorlariga qaraganda mayda mol hisoblanadi. Qo’rqoq odam shu mayda narsanning boshidan ham qo’rqadi. Kichkina narsadan ham shubhalanib, hayiqib xavotirda yuradi. Maqolda metafora hodisasi orqali ma’no ko’chishi kuzatiladi. Hayotda mard, kuchli bo’lishga undab aytiladigan maqollar-dan biri sanaladi.

Qo’yni sarasi uzoqdan bilinar

Haqiqiy jasur, kuchli insonlarni bir qarashda boshqalardan ajrata olish mumkin. Insonning sarasi ham uning yurish-turishidan, gap-so’zidan, tashqi ko’rinishidan yaqqol seziladi.

*Turkistonda qo’y bir so’m,
Kela-kela o’n bir so’m.*

Yuqoridagi maqolda qo’y LMGining tez ulg’ayuvchanlik, xayr-baraka semasi faollashgan va ijobiy sema kasb etgan. Qo’y tezda voyaga yetganligi sababli, egasiga kam vaqt ichida ko’p daromad keltirishga xizmat qiladi.

Uyurli qo’ydan bo’ri qo’rqar

“Kuch birlikda” deganlaridek, har qanday birlashgan kuch qarshisida yakka inson yoki hayvon o'jiz qoladi. Sinonimi: “Oltovlon ola bo'lsa og'zidagini oldirar, To'rtovlon tugal bo'lsa tepadagini endirar”. Maqolda ahillik va hamjihatlik ulug'langan.

Yolg'iz qo'yni bo'ri yer

Yuqoridagi maqolning tasdig'i sifatida ushbu maqolda ham yolg'izlik qoralanib, birgalik, hamjihatlik ulug'langan. Sinonimi: “Ayrilganni ayiq yer, bo'linganni bo'ri yer”.

O'ynoqi qo'zi oyna sindirar.

Hayotda ham o'ynoqi, yengil tabiatli kishilar ko'p pand yeyishi ushbu maqol misolida yoritilgan. Bunday kimsalar o'ziga va o'zgalarga ko'p ziyon yetkazishi “oyna sindirish” misolida metafora hodisasi orqali yortilgan.

*Qo'yini birov qarar,
Sutini kimlar ichar*

Mehnat qilib, og'ir zahmatlar chekkan insonlar bir chekkada qolib, rohatini boshqa insonlar ko'rishi ta'kidlangan. Zolim xonlar mehnatkash xalq ustidan hukm yuritgan chog'larda ham haqsizlik ustun bo'lganligi aytilgan. Buni anglab yetgan xalq donishmandlari ushbu maqolni qo'llagan va maqol zamirida metafora hodisasi yashirin tarzda ifodalangan.

Bitta qo'tir qo'y butun podani bulg'ar.

Butun jamiyatni yomon otliq qilish uchun bitta yovuz, ig'vogar odam yetarli. U o'z qarashlari, nuqtayi nazari bilan boshqalar fikrini o'zgartirib, jamoada o'ziga o'xshagan kimsalar ko'payishiga xizmat qiladi. Bu ma'no, o'z navbatida, metafora hodisasini yuzaga keltirgan.

Agar bitta qo'y ariqdan sakrab o'tsa, qolganlari unga ergashadi

Yetakchilik, rahbarlik lavozimiga ko'tariladigan kishilar har tomonlama o'rganilib, chuqur sinovdan o'tkaziladi. Sababi, ular yetaklagan jamiyat yo tanazulga boradi, yoki yuksaklikka erishadi.

Podani qo'chqor yetaklar

Har bir ishni oilaning ustuni, erkagi boshlab beradi. Shundagina bajarilgan yumushda baraka, xonadonda fayz bo'ladi. Qo'chqor kuchli va qo'rqmas bo'lganligi uchun podani belgilangan manzilga yetaklab borish vazifasini bajaradi. Maqolda qo'chqor er-yigitlarga qiyoslangan.

Абдурахмонова Феруза. “Ёр-ёр” атамаси ҳақида	324
Баходир Жовлиев. Бадиий асарда мифологик талқин масаласи	329
Жабборов Фаррух. “Малика айёр” дostonи номининг ёзилишига уч хил ёндашув.....	335
Жуманов Элбек. Ўзбек халқ эртақларидаги ўрталиқ формулалар	338
Рахмонов Зикриё, Рахмонова Дилбар. Фольклор как составляющая часть национальной культуры.....	344
Сабиранова Насиба. Хоразм халфачилиги тараққиётида шоира – дostonчи хоним халфанинг ўрни.....	347
Шералиева Сайёра. Задачи фольклористики. Историческое развитие фольклора народов центральной азии. Сущность дастанов	352
Юлчураев Орзубой. Меҳнат қўшиқлари таснифи баходир саримсоқов талқинида	358

VI БОБ

АДАБИЙ АЛОҚАЛАР ВА ТАРЖИМАШУНОСЛИК

Мақсуд Асадов. Маънавий камолот йўли	364
Астанова Гулнора. “Минг бир кеча”да шарқ аёли талқини.....	373
Ҳилола Ахмедова. Инглиз адабаси ижодининг талқинлари	375
Мухтор Рўзиев. Ҳанс Шнир – “масхарабознинг қарашлари” романининг бош қаҳрамони	378
Бегимқуллова Шахноза, Холикова Мукаддас. Фарука Гавҳарий – садоқатли аёл образи	380
Vuviniso Nosirova. Dunyo adabiyotida ota obrazi	385
Қаҳрамон Тўхсанов, Отабек Бабаев. Таржимада тил бойлигидан фойдаланиш.....	388
Teshayeva Gulnoza. Abdulla qodiriy va turkiy xalqlar romanchiligi	393
Мизрабова Жерен. Офелия нутқидаги бадиий воситаларнинг ўзбек таржималарида қайта яратилиши	397
Norova Rahima. Ingliz adabiy ertakchiligi	401
Azimov Ulug'bek. “Masnaviyi ma'naviy”da oddiy folklorizm	403
O'rinova Maftuna. “Tog'lar qulayotgan zamon(abadiy qalliq)” romanida umuminsoniy fojialar va badiiy talqin.....	407
Qudratova Muborak. Cho'lpon “Shohnoma”ning turkcha tarjimasi” va “Uvaysiy” maqolalari... 411	411

VII БОБ

ТИЛШУНОСЛИК

Найимов Сади. Антропоиконимы Бухарской области	417
Дуйсабаева Дилбар. Проблемы развития лингвокультурологической компетенции при изучении родного языка и литературы.....	420
Ш.Набиева. Она тили дарсликларининг шаклланиши.....	424
Mustaqimova Qunduz, Boltayeva Nodira. Reklama tilida metafora va iboralarning o'rni	427
Носирова Мубина. Теоретические основы изучения концептов в когнитивной лингвистике.....	431
Ф.Н.Элмуродова. Хорижий тилларни ўқитиш ва маданий тадбирлар орқали маданиятлараро мулоқот кўникмаларини шакллантириш	436
Холматова Шохиста. Аксиологическая значимость пословиц, характеризующих семейные отношения.....	440
Sobirova Dilnoza. Tibbiy reklamalarda uslubiy figuralar	445
Aminova AMIRA. Lingvokulturologik konseptlar xususida	448
Sharipova Maftuna. “Qo'y” limgi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarida metafora	453
Ашурова Нодира. От ЛМГИ асосида шаклланган ўзбек халқ мақолларининг прагматик хусусиятлари	458